

ILIUSTRAVO POVILAS BARANAUSKIS

SUDARĖ VLADAS BUROKAS. GINTARĖ URNIEŽĖ

ELEKTRA

KAIP NUŠVITO VILNIUS?

Knygos sudarytojai dėkoja Energetikos ir technikos muziejaus dalininkams, nuolatiniams projektų rėmėjams Vilniaus miesto savivaldybei ir Nacionalinei Lietuvos energetikos asociacijai (NLEA), tekstų autoriams dr. Karoliui Kučiauskui, Martynai Bakaitei-Burokienei ir pašnekovams.

© Išleido VšĮ Lietuvos energetikos muziejus
© Sudarytojai: Vladas Burokas, Gintarė Urniežė
© Iliustratorius Povilas Baranauskis
© Meninė redaktorė Skaistė Balkytė

Redaktorė Gintarė Urniežė
Spausdino UAB „Spaudos departamentas“

Viršelyje – fotografija iš Vilniaus centrinės elektrinės vyr. inžinieriaus Edwardo Biszewskio išleistuvėms skirto albumo (Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka) ir Boleslavo Balzukevičiaus skulptūros „Elektra“ iliustracija (Povilas Baranauskis).
Viršelio dailininkė – Skaistė Balkytė.

Šį kūrinį draudžiama atkurti bet kokia forma ar būdu, viešai skelbti ar padaryti viešai prieinamą kompiuterių tinklais (internete), išleisti ar versti, platinti jo originalą ar kopijas parduodant, nuomojant, teikiant panaudai ar kitaip perduodant nuosavybėn. Kūrinių, esančių bibliotekose, mokslo įstaigose, muziejuose arba archyvuose, mokslinių tyrimų ar asmeninių studijų tikslais draudžiama atkurti, viešai skelbti ar padaryti viešai prieinamą kompiuterių tinklais tam skirtuose terminaluose tų įstaigų patalpose. Bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos integralios bibliotekų informacinės sistemos (LIBIS) portale ibiblioteka.lt.

ISBN 978-9955-9684-5-0

© VšĮ Lietuvos energetikos muziejus, 2023
www.etm.lt

ELEKTRA

KAIP NUŠVITO VILNIUS?

Sudarytojai

Vladas Burokas, Gintarė Urniežė

Iliustravo

Povilas Baranauskis

VšĮ Lietuvos energetikos muziejus

Vilnius, 2023 m.

11	Pratarmė
15	Pirmoji elektros lemputė
24	Vilniaus centrinės elektrinės įkūrimas
38	Įtakingasis Vilniaus burmistras Juozapas Montvila
41	Kodėl Vilnius neturi tramvajaus?
49	Kaip busimas prezidentas ir ministrai apiplėšė traukinį
50	Pirmojo pasaulinio karo mašina
54	Elektrinė tarpukariu ir Vilnių siaubę potvyniai
66	Antrojo pasaulinio karo šokas
74	Kaip elektrinę nuo susprogdinimo galėjo išgelbėti 5 kg lašinių
76	Pokaris
83	„Elektra“ – naujos šviesos eros pradžia

84	„Zosė – taip ją vadino elektrikai”. Pokalbis su skulptoriumi Petru Mazūru apie „Elektros“ atgimimą
92	Už trispalvę – į kalėjimą
92	Iš elektrinės į muziejų
98	Vilius Šaduikis: muziejus savomis rankomis
103	Į Energetikos ir technikos muziejų – groti žaibais ir generuoti energiją
108	Trumpa elektrinės ir muziejaus istorija
110	Vilniaus centrinės elektrinės direktoriai
111	Energetikos ir technikos muziejaus direktoriai
111	Energetikos ir technikos muziejaus dalininkai
112	Energetikos ir technikos muziejaus ekspozicijos
118	Šaltiniai
122	Literatūra

Pirmoji elektros lemputė

1879 m. Thomas Edison patobulino ir 1880 m. patentavo kaitrinę elektros lemputę.¹ Šio patobulinimo reikšmė visuomenei – milžiniška. Išradus pigią ir funkcionalią lemputę tapo prasminga keisti viešąjį apšvietimą elektriniu, o tam reikėjo statyti elektrines. Pirmiausia elektrinės buvo statomos pigesniam ir ryškesniam gatvių apšvietimui, taip pat – pramonei vystyti. Manoma, kad pirmoji elektrinė pastatyta 1878 m. Rotberyje, Anglijoje ir galėjo įžiebtį tik vieną lemputę.² Kadangi ji buvo menko pajėgumo, pirmosiomis priimta laikyti Th. Edisono kompanijos „Edison Electric Illuminating Company“ pastatytas, anglų kūrenančias elektrines Londone ir Niujorke (1882 m.).³

Apie 1890 m. Vilniuje gyveno apie 110 tūkst. gyventojų.⁴ Tačiau pirmosios techninės inovacijos – elektra, telegrafas, vėliau – telefonas – buvo įdiegtos ne sostinėje, o Kretingoje ir Rietave.

Taip sutapo, kad pirmosios elektrinės Lietuvoje, visai kaip ir Anglijoje, buvo įkurtos ne okupuotos Lietuvos sostinėje. Elektros energijos ir technologinio progreso avangarde 1890 m. buvo Kretinga, kurios miesto valdytojai Tiškevičiai įsirengė hidroelektrinę ir apsišvietė tuometinį botanikos sodą.⁵ Neatsiliko ir Rietavas, po dvejų metų pasistatęs šiluminę elektrinę. Žinoma, kad pirmą kartą Rietavo bažnyčioje lemputės įžiebtos šv. Velykų proga 1892 m. balandžio 17 d.⁶

Kasmet balandžio 17 d. minima Lietuvos energetikų diena.

Grafas Juozapas Tiškevičius mėgo technines naujoves. Pirmąją Lietuvoje hidroelektrinę jis įrengė dvaro malūno pastate. 1890 m. elektrą panaudojo Kretingos dvaro rūmų (šiandien juose įsikūręs Kretingos muziejus) apšvietimui.

Tačiau kiek klaidingai priimta sakyti, kad pirmoji viešoji elektros lemputė Lietuvoje užsidegė 1892 m. Rietave, kunigaikščių Oginskių dvare. Šalia lentpjūvės buvo pastatyta elektrinė ir nutiesta elektros linija į parką ir dvaro rūmus. Vėliau apšvietimas įrengtas bažnyčioje (šis sietynas išliko iki mūsų dienų), ūkiniuose dvaro pastatuose ir pasiturinčių miestiečių namuose. Elektrinėje veikė garo katilas, garo variklis ir „Gramme“ elektros srovės generatorius, kurį aptarnavo du darbininkai. Toje vietoje elektrinė veikė iki 1915 m., per Pirmąjį pasaulinį karą generatorius buvo sugadintas.⁷

Pirmosios lemputės, kurių galėjo įsigyti Tiškevičiai ir Oginskiai, veikiausiai buvo sukurtos pagal Th. Edisono arba Josepho Swano patentus. Kaitrinės lemputės arba arkinės lempos veikdavo trumpai. Pavyzdžiui, Th. Edisono 1879 m. išrasta lemputė veikė apie 13,5 val.⁸

Kretingą su Rietavu siejo ir daugiau technikos naujovių – tarp jų buvo nutiesta ir pirmoji telegrafo linija. Tiškevičių ir Oginskių giminės buvo turtingos, tad turėjo lėšų techniniams eksperimentams savo valdose.⁹

Grafo Aleksandro Tiškevičiaus (1864–1945 m.)
Kretingos dvaro rūmai. Atvirukas, Paulinos Mongirdaitės
fotografija, 1905 m. Kretingos muziejaus archyvas

Žinoma ir tai, kad pirmieji elektros vartotojai į šį technikos išradimą žvelgė įtariai, plito mitai ir prietarai. Žmonės manė, kad žibintai gatvėse kabinti per aukštai, esą jie neapšviesią žemės. Rietavo gyventojas J. Kalnikas¹⁰ pasakojo, kad pamatę įžiebtas elektros lempas jie nustebdavo ir elgdavosi įdomiai – pavyzdžiui, bandydavo elektros lempute prisidegti papirosus, pačią lemputę užpūsti, o kai kurie bijojo artintis. Galiausiai, žmonėms buvo sunku patikėti, kad kažkas kūrensis elektrinėje, o lemputė švies visai kitoje vietoje.

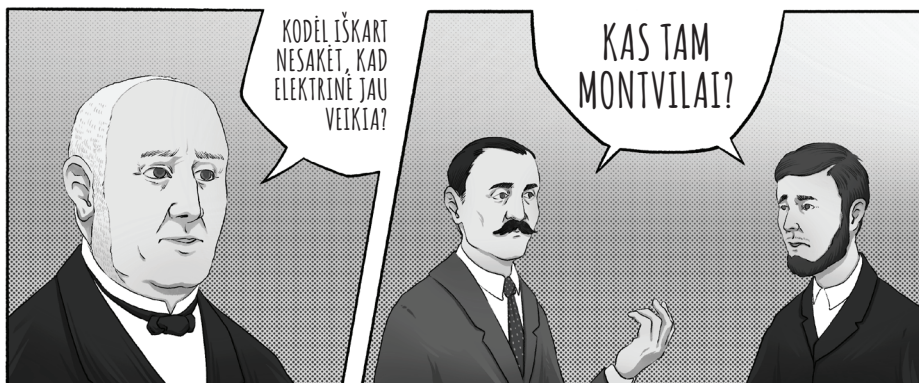
Pamatę įžiebtas elektros lempas žmonės nustebdavo ir elgdavosi įdomiai – pavyzdžiui, bandydavo elektros lempute prisidegti papirosus.

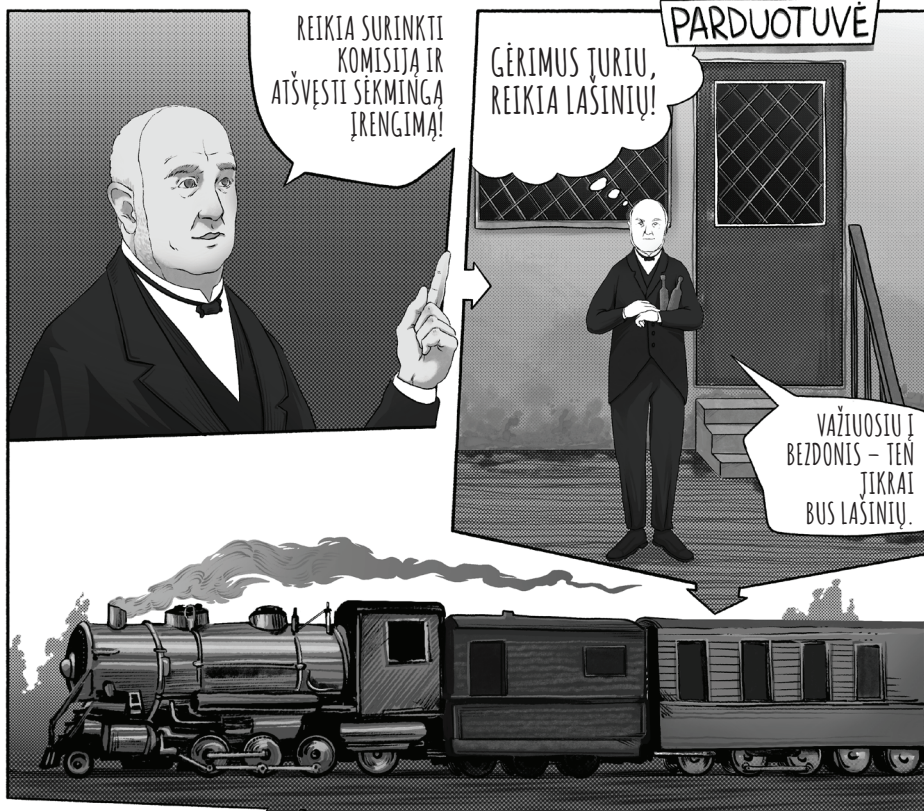
Kodėl Vilnius neturi tramvajaus?

1893 m. birželio 3 d. Vilniuje pradėjo kursuoti arklinis tramvajus. Atidarytos dvi maršrutų linijos, o po mėnesio prisidėjo trečioji. Įdomu tai, kad stotelių nebūdavo, tramvajus stodavo keleiviams paprašius, išskyrus posūkius ir nuokaines.⁴⁰

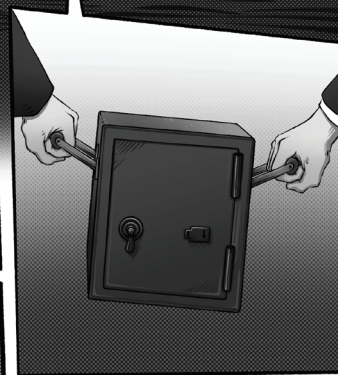

Arklinis Vilniaus tramvajus Gedimino
(buvusiame Jurgio) prospekte.
Dainiaus Junevičiaus kolekcija

KAS PER LAIKAI?
IS CARINIO
TRAUKINIO
VAGIA AUKSA!
JUK JIS
SKIRTAS
VILNIAUS
ELEKTRINIAM
TRAMVAJUI!

O TEMPORA,
O MORES!

DĖL LĖŠŲ STOKOS
ELEKTRINĖS REKONSTRUOTI
NEPAVYKO, O
VILNIEČIAMS TEKO IR
TOLIAU VAŽINĖTI
ARKLIŲ TRAUKIAMU
TRAMVAJUMI.

Tramvajaus maršrutai:
 Žalioji tiltas – Geležinkelio stotis
 Užupio tiltas – Žvėryno tiltas
 Katedros aikštė – Antakalnis

№214577

◆ Suplanuotos naujos atkarpos:⁴¹

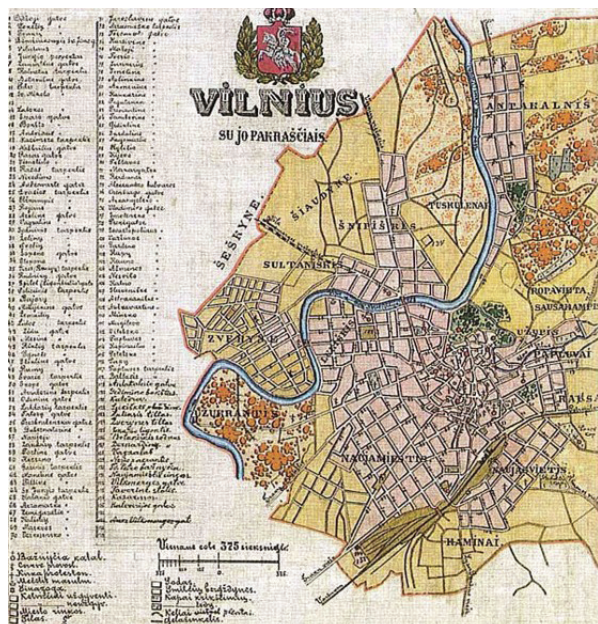
- ◆ Žalgirio – Kalvarijų – Vilniaus g.
- ◆ Basanavičiaus g.
- ◆ Panerių – Algirdo – Naugarduko g.
- ◆ Goštauto – Vasario 16-osios –
Tauro – Mindaugo – Kauno –
Šopeno – Sodų g.

1899 m. susisiekimo paslaugas teikianti Rusijos arklinio tramvajaus bendrovė pasiūlė Vilniaus susisiekimą modernizuoti – paversti jį elektriniu.⁴² Vilniaus miesto valdžia pasiūlymą atmetė dėl didelės kainos, tačiau pavedė miesto inžinieriui V. Malinovskui suprojektuoti alternatyvų variantą. Ieškota ir kitų įmonių pasiūlymų – juos pateikė „Schuckert & Co“, „Siemens-Halske“, „Belgijos-Prancūzijos bendrovė“ ir kitos.

Po daugybės siūlymų 1910 m. miesto dūma patvirtino miesto valdybos naujai paruoštą projektą. Jam vadovauti paskirtas inžinierius Fuksas.⁴³

Ketinių atsisakyta, kai visuomenė ėmė protestuoti dėl pernelyg didelės žalos miestui padarysiančio gatvių platinimo.⁴⁴ Planai statyti elektrinį tramvajų buvo ne kartą atnaujinti: Pirmojo pasaulinio karo metais, 1922 m. ir 1931 m., tačiau elektrinis tramvajus Vilniuje taip niekad ir nebuvo įrengtas.⁴⁵

Su elektriniu Vilniaus tramvajumi susijusi ir kita istorija.

Povilo Matulionio Lietuvos ir jos pakraščių žemėlapyje išspausdintas Vilniaus žemėlapis, 1906 m. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka

Kaip būsimas prezidentas ir ministrai apiplėšė traukinį

Lenkijos socialistų partijai reikėjo lėšų pasi-
priešinimo veiksams vykdyti, pavyzdžiui,
ginklams pirkti. Tam, kad šiomis lėšomis ap-
sirūpintų, partijos kovinė grupė nusprendė
pavogti pinigus iš caro režimo ir tam pasi-
rinko traukinio Varšuva–Sankt Peterburgas
liniją, o konkrečiai – Bezdonis.

Traukinio apiplėšime turėjo dalyvauti trys
grupės: pirmoji turėjo mesti bombą į pašto
vagoną ir išvesti iš rikiuotės karinę palydą.
Antroji, vadovaujama Juzefo Pilsudskio,
turėjo įsitraukti į veiksmą tada, kai sargyba
bus pašalinta ir teks krauti grobį. Trečioji
turėjo užimti stotį, nutraukti ryšį ir paraly-
žuoti geležinkelininkų veiksmus.

Atėjus lemiamai apiplėšimo dienai, 1908 m.
rugsėjo 26 d., traukinio apiplėšimas Bez-
donių geležinkelio stotyje įvykdytas pagal
planą: į pašto vagoną įmestos dvi bombos,
į jį įsiveržta, užimta stotis, nutrauktas tele-
fono ir telegrafo ryšys. Viso dalyvavo 17 ko-
votojų.⁴⁶ Užpuolikai ėmė šaudyti į sąstatą
saugojusius rusų kareivius. Vieną nukovė,
penkis sužeidė. Apsaugai nustojus priešin-

tis, plėšikai susprogdino seifus ir pagrobė
pinigus. J. Pilsudskio grupė ėmė krauti pi-
nigus ir vertybinius popierius, tačiau visko
pasiimti nepavyko – baigėsi užpuolimui
numatytas laikas ir reikėjo trauktis. Iš trau-
kinio pavogta daugiau nei 200 tūkst. rublių.

Apiplėšimas įvykdytas pagal
planą: į pašto vagoną įmestos
dvi bombos, į jį įsiveržta, užimta
stotis, nutrauktas telefono ir
telegrafo ryšys.

5 kg lašinių galėjo išgelbėti Vilniaus centrinę elektrinę nuo susprogdinimo Antrojo pasaulinio karo metais. Kaip būsimas prezidentas Juzefas Pilsudskis įvykdė traukinio apiplėšimą, Vilnių siaubė potvyniai, elektrinės darbuotojas buvo pasodintas į KGB kalėjimą už tai, kad elektrinės šynos nudažytos Lietuvos vėliavos spalvomis, o muziejaus administracinio pastato stogelį puošianti skulptūra „Elektra“ (arba Zosė) nugriauta dėl prietarų.

Elektrinės istorija – tai modernaus Vilniaus istorija. Minint tris jubiliejus (Vilniui – 700, pirmajai Vilniaus elektrinei – 120, Energetikos ir technikos muziejui – 20 metų) išleista ši istorinių pasakojimų, fotografijų ir komiksų rinktinė, kurioje atsiskleidžia įdomiausi faktai apie Lietuvos sostinę.

9 789955 968450